

Zamek Szadzko w średniowieczu

Od 1. połowy XIV w. do końca XVIII stulecia zamek Szadzko był jedną z największych konstrukcji zamkowych na Pomorzu. Niestety obiekt nie przetrwał do dziś. Pozostały po nim wały ziemne, nasyp i dwie fosy (zewnętrzna i wewnętrzna)¹. Ślady istnienia tej monumentalnej budowli obecnie są porośnięte roślinnością.

W literaturze przedmiotu nie ma publikacji, której punktem ciężkości byłoby przedstawienie dziejów zamku w wiekach średnich². Prace skupiają się na losach obiektu (głównie zmiany w architekturze), od wojny pomorsko-brandenburskiej z lat 1478–1479, poprzez czasy nowożytne, do rozbiórki pod koniec XVIII w.

Materiał źródłowy rozsiany jest w licznych wydawnictwach, cytujących dokumenty wspominające o zamku Szadzko oraz osobach i wydarzeniach z nim związanych³.

Z publikacji niemieckojęzycznych, należy wymienić prace Fritza Knacka⁴. Zabytkową substancję opisał Hugo Lemcke⁵. O szadzkiem zamku pisał także

¹ M. Słomiński, *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa. Relikty Zamku Szadzko*, Szczecin 1999.
² Szadzko leży we wschodniej części równiny Pyrzycko-Stargardzkiej, przy jeziorze o takiej samej nazwie. Jest to teren płaski i falisty, z łagodnymi wzniesieniami. Nazwa miałaby znaczyć tyle, co miejsce osadzenia, siedlisko, gniazdo, a może, jak nieraz starosłowiańskie nazwy miejscowości, zasiek. W obrębie miejscowości pozostawiła po sobie ślad, w postaci cmentarzyska, ludność należąca do kultury wschodnio-pomorskiej. Po wschodniej stronie jeziora, w miejscu osady ludności kultury łużyckiej, Słowianie wzniesli gród; znajdowały się tutaj również dwie osady. J. Mityk, *Na Nizinie Szczecińskiej*, Warszawa 1971, s. 7, 13; B. Stramek, *Nazwy miejscowe obecnego powiatu stargardzkiego. Część I: Nazwy słowiańskie*, „Stargardia”, t. 1, 2001, s. 30; R. Wołagiewicz, *Powiat stargardzki w starożytności*, [w:] *Z dziejów ziemi stargardzkiej*, red. B. Dopierała, Poznań 1969, s. 62; E. Cnotliwy, *Szadzko gmina Dobrzany woj. Szczecin stanowisko 2a. Dokumentacja badań weryfikacyjnych przeprowadzonych na grodzisku na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie*, maszynopis, Szczecin 1988, s. 1; W. Antoniewicz, Z. Wartołowska, *Mapa grodzisk w Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 44, 51, tam również patrz mapa, kwadrat IIC; W. Filipowiak, *Stargard we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Z dziejów ziemi stargardzkiej...*, op.cit., s. 72.

³ Należy tu wymienić: *Pommersches Urkundenbuch* (dalej: PUB), hrsg. R. Klempin, Bd. I–VII, Stettin 1868–1936; Bd. VIII–XI, Köln/Wien 1961–1990; *Codex diplomaticus Brandenburgensis* (dalej: CDB), hrsg. A. F. Riedel, (serie: A = Bd. I–XXV; B = Bd. I–VI; C = Bd. I–III; D; Supplementband), Berlin 1838–1869; *Geschichtsquellen des burg- und schlossgessenen Geschlechts von Borck* (dalej: UBB), hrsg. G. Sello, Bd. I–IV, Berlin 1896–1912; *Die Geschichten und Taten Wilwolts von Schaumburg*, hrsg. A. von Keller, Stuttgart 1859; *Repertorium der im Königlich-Preussischen Staatsarchive zu Königsberg in Preussen befindlichen Urkunden zur Geschichte der Neumark* (dalej: Rep.), bearb. E. Joachim, hrsg. P. v. Nissen, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark”, H. 3, Landsberg 1895.

⁴ F. Knack, *Die Burg Saatzig, Jacobshagen und die pommerschen Kolonieggründungen Friedrichs des Großen Graebnitzfelde und Constantinopel. Ein Beitrage zur Heimatkunde und Jugendpflege*, Jacobshagen 1912; Idem, *600 Jahre Jacobshagen, zugleich ein geschichtlicher Beitrag zur Heimatkunde des Kreises Saatzig in Pommern. Festschrift 1336–1936*, Jacobshagen 1936.

⁵ H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Regierungsbezirks Stettin, Heft VIII: Der Kreis Saatzig*, Stettin 1908.

stargardzki historyk Martin Wehrmann⁶. Literatura polska to opracowania Tadeusza Białeckiego⁷, Zbigniewa Radackiego⁸, Lucyny Turek-Kwiatkowskiej⁹, Grzegorza Chmielewskiego¹⁰. Spośród nowszych prac wymienić należy notę w *Katalogu zabytków powiatu stargardzkiego*, pod redakcją Marcina Majewskiego¹¹. Spośród nich wydzielić należy dzieła, których punktem ciężkości jest przedstawienie przebiegu działań zbrojnych, podczas wojny pomorsko-brandenburskiej, toczony w latach 1478–1479, w tym również oblężenia zamku Szadzko¹².

Dotychczas na zamczysku nie były prowadzone żadne badania archeologiczno-architektoniczne, takowe miały się odbyć jeszcze przed II wojną światową, jednak ze względów finansowych projekt zaniechano¹³.

Przedłożona praca ma charakter przyczynkarski do dalszych badań dziejów zamku Szadzko w średniowieczu. Pierwsza część pracy jest próbą przedstawienia początków obiektu i odtworzenia jego stanu w badanym okresie. Kolejny fragment poświęcony jest czasom posiadania obiektu, przez ród von Steglitz. Część trzecia omawia losy zamku, gdy w imieniu książąt dysponowali nim ich zarządcy.

POCZĄTKI ZAMKU

Data budowy zamku nie jest znana. Powszechnie uważa się, że obiekt po raz pierwszy został wspomniany w dokumencie z 1336 r. (ryc. 1), w którym rycerze z rodziny von Steglitz składają przysięgę lenną książętom pomorskim¹⁴. W nim to zamek wymienia się jako *castro Sazicke*¹⁵. W ostatnich latach Grzegorz Jacek Brzustowicz opisując Wedłów z Krępcewa oraz powołując się na dokument z 1333 r. zawarty w pracy Felixa Boehmera¹⁶ stwierdza, że mieszczanie stargardzcy jako

⁶ M. Wehrmann, *Die Burg Saatzig und Stargard um 1400*, „Stargarder Zeitung. Tageblatt für Pommern”, 15.12.1924; Idem, *Vom Amte Saatzig*, „Heimatkalender für Stargard und Kreis Saatzig”, 1925, s. 82; Idem, *Von der Jagd im Amte Saatzig im Jahre 1608*, „Heimatklänge. Beilage zur Neues Pommersches Tageblatt”, 1929, Nr 149; Idem, *Von Hauptleuten des Schlosses Saatzig*, „Heimatklänge. Beilage zur Neues Pommersches Tageblatt”, 1933, Nr 184; Idem, *Schloß Saatzig*, „Heimatklänge. Beilage zur Neues Pommersches Tageblatt”, 1933, Nr 187; Idem, *Vor einer Ziegelei im Saatziger Amte vor 300 Jahre*, „Heimatklänge. Beilage zur Neues Pommersches Tageblatt”, 1934, Nr 200. **Warto wymienić również inne publikacje:** *Schloss Saatzig*, [w:] Album Pommerscher. Bau- und Kunstdenkmäler, Stettin 1899, s. 42–43; *Die Burg Saatzig und die Stadt Jakobshagen*, „Unser Pommerland”, Jhrg. 1912/13, s. 150–155; P. Schulz, *Der Kreis Saatzig und die Kreisfreie Stadt Stargard*, Rautenberg 1984.

⁷ T. Białecki, *Ważniejsze zabytki Stargardu i okolicy*, [w:] Z dziejów ziemi stargardzkiej..., op.cit., s. 125–144.

⁸ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976.

⁹ L. Turek-Kwiatkowska, *Rozwój miasta w okresie feudalnym 1336–1648*, [w:] Dobrzany. Dzieje miasta, red. L. Turek-Kwiatkowska, Szczecin 1989, s. 11–27.

¹⁰ G. Chmielewski, *Głowice z Kołbacza, Szadzka i Nowogardu*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 3, 1957, s. 199–233. Autor dowodzi, że głowice znalezione w ruinach zamku pochodzą z opactwa pocysterskiego w Kołbaczu.

¹¹ *Katalog zabytków powiatu stargardzkiego*, red. M. Majewski, t. 2, Stargard 2010, s. 261–272. Warto wymienić także obszerny folder o charakterze turystycznym: *Gmina Dobrzany*, Dobrzany 2001. Zamku dotyczy także niepublikowana dokumentacja konserwatorska, w zasobach Wojewódzkiego Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie i Urzędu Miasta i Gminy Dobrzany.

¹² E. Rymar, *Pomorze Zachodnie w walce o granice i suwerenność (1478–1479)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 32, 1989, s. 67–109; Idem, *Trzy relacje o wojnie pomorsko-brandenburskiej z lat 1478–1479*, Szczecin 2003.

¹³ *Pommersche Denkmalpflege 1931–1935*, Szczecin 1935, s. 69.

¹⁴ L. W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, II Th. I Bd., Stettin 1784, s. 249; H. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Pommern und des Fürstenthums Rügen*, Th. II, Bd. IV, Anklam 1868, s. 2.

¹⁵ PUB, Bd. X, Köln 1984, nr 5427, s. 90–91. W dokumencie tym po raz pierwszy wymienia się miasto Dobrzany (Jacobshagen).

¹⁶ F. Boehmer, *Geschichte der Stadt Stargard i. Pomm.*, Stargard 1903, s. 139–141.

odszkodowanie za straty doznane w wojnie z Wedłami¹⁷ otrzymali miasteczko i zamek Szadzko¹⁸. Wraz z Szadzkiem w dokumencie wymienia się wsie Krąpiel (*Schonenberch*) i Rzeplino (*Reppelien*)¹⁹. Miejscowości te określa się tam jako *villas*, co dokładniej znaczyłyby tyle co dobra, czy dwory wiejskie, choć istnienia wówczas zamku nie można wykluczyć.

Powodem budowy fortyfikacji z pewnością było zagrożenie ze strony Brandenburgii, której granice, kosztem ziem pomorskich, rozszerzyły się i zbliżyły w okolice Szadzka. Miało to miejsce ok. 1290 r. Nowo zdobyte tereny nazwano Nową Marchią (*Neumark*)²⁰. Wtedy to zaszła potrzeba zabezpieczenia tego odcinka granicy. Tę funkcję miał właśnie pełnić zamek Szadzko²¹. W tym rejonie pogranicza, po stronie pomorskiej, wzniesiono jeszcze kilka konstrukcji zamkowych takich jak choćby Wapnica, Krzywnica czy Krępczewo.

Niestety ze względu na brak badań architektoniczno-archeologicznych, nie da się ustalić, czy zamek Steglitzów w Szadku był rozbudową jakiegoś starszego obiektu, czy nową konstrukcją. Miejsce, na którym zlokalizowano obiekt było podmokłe, w bliskim sąsiedztwie jeziora (ryc. 3). Budowa na takim gruncie zmuszała budowniczych do zastosowania nasypu ziemnego. Dźwigał on konstrukcję zamku i stanowił element obronny²².

Powołując się na XVIII wieczny opis architekta Dornsteina, Z. Radacki wskazał wymiary rzutu średniowiecznego zamku jako 44 x 50 m²³. Mury zamykały się w czworoboku (ryc. 4). Dom mieszkalny zlokalizowano, na wychodzącym w stronę jeziora, południowo-wschodnim boku²⁴, nie na jego całej długości. Co niezwykle dla obiektów tego typu był on wyposażony w kaplicę²⁵, znajdującą się zapewne w skrzydle mieszkalnym. Na zamku musiały być też pomieszczenia gospodarcze.

Walory obronne zamku podnosiła wieża, którą zlokalizowano w południowo-wschodnim narożniku. Widoczna jest ona na rycinie pochodzącej z siedemnastowiecznej mapy Księstwa Pomorskiego, autorstwa Eilharda Lubinusa²⁶. Wieża miała kwadratową podstawę i cylindryczne zwieńczenie. Załoga umieszczona na wieży, w razie zagrożenia, miała zabezpieczać, wiodący przez fosę most i bramę wjazdową, zlokalizowaną na południowo-zachodnim boku zamku. Wieża była przystosowana, jak wiele budowli tego typu, do samodzielnej obrony, nawet w razie opanowania przez wroga pozostałych części zamku²⁷.

¹⁷ Chodzi tu o wyprawę Barnima III na Krępczewo, autor tekstu poprawia datację tego wydarzenia z roku 1338 na 1332 (G.J. Brzustowicz, *Wedlowie z Krępczewa*, „Stargardia”, t. 3, 2003, s. 85).

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ F. Boehmer, *Geschichte der Stadt ...*, op.cit.

²⁰ K. Ślaski, *Początki rozdrobnienia feudalnego na Pomorzu Zachodnim (1220–1295)*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 2, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 139.

²¹ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976, s. 202.

²² Ibidem, s. 256.

²³ Ibidem, s. 202, 256–257.

²⁴ Idem, *Średniowieczne zamki ...*, op.cit., s. 202, 204 (tam patrz próba rekonstrukcji stanu średniowiecznego zamku); M. Słomiński, *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa. Obiekt Relikty Zamku*, Szczecin 1999.

²⁵ F. Knack, *Die Burg Saatzig*, op.cit., s. 27.

²⁶ Należy jednak zaznaczyć, iż nie należy w tym miejscu traktować tego kartograficznego źródła, jako niepodważalnego wyznacznika podczas próby wyodrębnienia poszczególnych elementów obiektu. Widok zamku powstał między 1614 a 1617 r., kiedy obiekt był już mocno przebudowany (M. Stelmach, *Eilhardus Lubinus i jego wielka mapa Księstwa Pomorskiego*, Szczecin 2001, s. 49).

²⁷ J. Bogdanowski, Z. Holcer, M. Kornecki, *Architektura obronna*, Warszawa 1994, s. 64.

CZASY VON STEGLITZ

Zbigniew Radacki twierdzi, że proveniencja form zamków uzależniona była od pochodzenia ich fundatorów²⁸, w tym przypadku można mówić o rycerstwie marchijskim. Von Steglitz wywodzili się najprawdopodobniej z położonego w kraju Jerychow Steglitz²⁹, następnie zamieszkiwali teren Starej Marchii, Marchii Środkowej i Marchii Wkrzańskiej³⁰. Już ok. 1240 r. mieszkali w pomorskiej ziemi wkrzańskiej³¹, a w 2. połowie XIII w. przebywali na Pomorzu i w Nowej Marchii³².

Steglitzowie uczestniczyli w wielu wydarzeniach politycznych³³, G.J. Brzustowicz dopuszcza możliwość, że Szadzko otrzymali oni od książąt pomorskich, za udział w pomorskiej wyprawie wojennej do Brandenburgii w latach 1320–1321³⁴. Dnia 30 listopada 1336 r. w mieście Maszewo, bracia Steglitz złożyli książętom pomorskim przysięgę lenną:

My Walter i Günter dwaj rycerze Hertwig, młodszy Günter, Henning, Christian, Jonas, Matthäus i Henning, syn Bolzekina, giermkowie ponadto wszyscy i każdy z osobna rodziny von Güntersberg, którzy mieszkają w Ravenstein, a także Henning z Pęczyna rycerz, i Dietrich, Zygfryd i Heinrich rycerze pochodzący ze Steglitz wiadomym niniejszym czynimy, że z woli i za zgodą naszej najjaśniejszej księżnej Elżbiety, Barnima i Wacisława, ich synów i rodzeństwa, książąt szczecińskich, pomorskich, Slavii i Kaszubii, książąt rugijskich, naszych dziedzicznych panów, równocześnie z naszym rycerzem Henningiem z należącej do grodu w Pęczynie wsi Barzkowice i z naszymi wyżej wymienionymi braćmi Steglitz właścicielami zamku Szadzko i miasta Dobrzany złożyliśmy przysięgę lenną i uznaliśmy ich za swoich panów, a także wymienione powyżej posiadłości, które należą do księstwa otrzymaliśmy od nich w lenno³⁵.

Zamek Szadzko został wzniesiony w dzielnicy wologoskiej, którą w 1336 r., w imieniu swoim i braci Barnima IV oraz Wacisława V, rządził Bogusław V³⁶. W 1365 r. zmarł Barnim, pozostawiając dwóch synów: Wacisława VI i Bogusława VI. Między nimi, a rządzącym wujem, doszło do konfliktu, który doprowadził do podziału księstwa w 1368 r.³⁷ Wacisław VI i Bogusław VI otrzymali ziemie na

²⁸ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki...*, op.cit., s. 254.

²⁹ G.J. Brzustowicz, *Wyprawa wojenna marszałka książąt pomorskich Wedegona von Wedel w latach 1320–1321 na tle rywalizacji o władzę w Brandenburgii. Część II*, „Stargardia”, t. 5, 2010, s. 225.

³⁰ Idem, *Rycerstwo ziemi choszczeńskiej XIII–XVI wieku. Polityka–gospodarka–kultura–genealogia*, Warszawa 2004, s. 322.

³¹ E. Rymar, *Biskupi–mnisi–reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamińskiej*, Szczecin 2002, s. 120, tam patrz przyp. 97; Jednak od 1250 r. teren ten wszedł w skład obszaru objętego przez margrabiów, G.J. Brzustowicz, *Wyprawa wojenna...*, op.cit., s. 225.

³² G.J. Brzustowicz, *Rycerstwo ziemi choszczeńskiej...*, op.cit., s. 322–323.

³³ Ibidem, s. 323.

³⁴ G.J. Brzustowicz, *Wyprawa wojenna...*, op.cit., s. 226.

³⁵ PUB, Bd. X, nr 5427; Tłumaczenie dokumentu na język polski za: L. Turek-Kwiatkowska, *Rozwój miasta ...*, op.cit.

³⁶ W 1295 r. synowie Barnima I, Bogusława IV i Ottona I podzielili księstwo zachodniopomorskie na dwie dzielnice: Ottonowi przypadła szczecińska, z terenem nad dolną Odrą i w stronę południa od Piany, Bogusław otrzymał księstwo wologoskie, z terenami na północ od Piany, z wyspami Uznam i Wolin oraz ziemiami na wschód od miast Kamień i Stargard, aż po granicę własności biskupów kamińskich – PUB, Bd. III, nr 1370; J. M. Piskorski, *Epoka wielkich przemian (do 1368 r.)*, [w:] *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, red. J.M. Piskorski, Szczecin 1999, s. 58–59, 61.

³⁷ B. Zientara, *Rozkwit stosunków feudalnych (1295–1368)*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 2, op.cit., s. 229.

zachód od Świny, które nadal nazywano księstwem wołoskim. Księstwo słupskie, czyli tereny na wschód od rzeki, zatrzymał Bogusław V³⁸. W nim to właśnie znalazł się zamek Szadzko. Po śmierci Bogusława V w 1374 r.³⁹ w księstwie władzę objął Kazimierz IV, zwany Kaźkiem, zmarły bezpotomnie w 1377 r., a po nim jego brat Warcisław VII⁴⁰, który zginął w 1394 r. Dwaj młodszy bracia Bogusław VIII i Barnim V, po tym zdarzeniu rozpoczęli rywalizować o władzę w księstwie. Ostatecznie zostało ono podzielone w 1402 r. Barnim otrzymał część wschodnią (Słupsk, Sławno, Szczecinek) a Bogusław zachodnią (Stargard, Wolin, Kamień, Trzebiatów, Gryfice, Białogard, Darłowo)⁴¹. W swojej dzielnicy stargardzkiej, gdzie leżał zamek, Bogusław miał rządzić wraz ze swoim bratankiem Erykiem⁴². Rozbicie władztwa słupskiego nie trwało długo, bo już w 1403 r. Barnim V zmarł bezpotomnie i wówczas Bogusław zjednoczył księstwo.

W latach 1418–1446 księstwem władał syn Bogusława VIII, Bogusław IX z tym, że do 1425 r. z racji tego, iż książę był niepełnoletni, w jego imieniu zarządzała jego matka Zofia⁴³. Następnie władzę przejął, do 1459 r., kuzyn poprzedniego władcy, Eryk I. Po nim rządy w księstwie słupskim przejął Eryk II wołoski⁴⁴, który ożenił się z córką Bogusława IX Zofią⁴⁵. Wkrótce jednak powstał spór między wspomnianym Erykiem II, a Ottonem III szczecińskim i Warcisławem X z księstwa bardzkiego o dziedzictwo po Eryku I. Ostatecznie w 1463 r. Eryk, w ramach odszkodowania oddał księstwo wołoskie Warcisławowi⁴⁶, a co dla nas ważniejsze, Ottonowi przypada zachodnia część księstwa słupskiego, to znaczy obszar między rzeką Świną, morzem Bałtyckim i granicami terytorium biskupów kamieńskich⁴⁷. W obszar ten wchodził Stargard z ziemią stargardzką i Szadzkiem.

Spśród wzmianek źródłowych, mówiących o przedstawicielach tego rodu, warto zwrócić uwagę na dokument z 9 maja 1354 r., w którym to wśród rycerstwa z okolic Stargardu, Gryfina i Trzebiatowa wymienia się Dytryka i Sieberta von Steglitz⁴⁸. Można przypuszczać, że to oni wówczas zajmowali zamek⁴⁹. Zapewne byli potomkami tych Steglitzów, którzy wymienieni zostali w dokumencie lennym z 1336 r. Kolejny raz wymienia się Steglitzów w Maszewie, w 1389 r. Byli to Fryderyk i Henryk⁵⁰.

W ostatnich latach Szadzko brane jest pod uwagę jako miejsce śmierci Warcisława VII. W źródłach z procesu, z 1402 r., w których jest mowa o zabójstwie Warcisława

³⁸ N. Kersken, *U schyłku średniowiecza*, [w:] Pomorze Zachodnie poprzez wieki, red. J. M. Piskorski, Szczecin 1999, s. 93.

³⁹ E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, Szczecin 2005, s. 309.

⁴⁰ B. Zientara, *Pogłębianie anarchii feudalnej (1368–1464)*, [w:] Historia Pomorza, t. 1, cz. 2, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 300.

⁴¹ Ibidem.

⁴² E. Rymar, *Rodowód książąt...*, op.cit., s. 326.

⁴³ N. Kersken, *U schyłku...*, op.cit., s. 96.

⁴⁴ B. Zientara, *Pogłębianie anarchii...*, op.cit., s. 300.

⁴⁵ E. Rymar, *Rodowód książąt...*, op.cit., s. 347, 379.

⁴⁶ N. Kersken, *U schyłku*, op.cit.

⁴⁷ B. Zientara, *Pogłębianie anarchii...*, op.cit.

⁴⁸ UBB, Bd. I, h. 2, nr 209, s. 216.

⁴⁹ G.J. Brzustowicz, *Rycerstwo ziemi choszczeńskiej...*, op.cit.

⁵⁰ *Urkundenbuch zur Geschichte des Schlossgessenen Geschlecht der Grafen u. Herren v. Wedel*, bearb. u. Hrsg. v. H.F.P. v. Wedel, Bd. IV, nr 71; G.J. Brzustowicz, *Rycerstwo ziemi choszczeńskiej...*, op.cit., s. 324.

podczas walk pod *castro Zarich*⁵¹. Edward Rymar uważa, że chodzi tu o zamek Szadzko. Historyk podpira się także innymi źródłami, które mówią, że Gryfita zginął z rąk wasala i rozbójnika⁵². Jest to bardzo prawdopodobne, choćby z tego względu, że liczne podziały dzielnicowe sprzyjały rozkładowi władzy książęcej.

W 1. połowie XV w. dochodziło do licznych zatargów z udziałem rycerzy, z Szadzka. Nowa Marchia w początkach tego stulecia, a może i wcześniej, miała być grabiona przez von Steglitzów z Szadzka, o czym mają świadczyć dokumenty z 1403 r. Janekin von Steglitz siał spustoszenie na drogach, wówczas krzyżackiej, Nowej Marchii⁵³. Przedstawiciele tego rodu mieli być, po 1370 r., współwłaścicielami miasta Recz⁵⁴, który leżało na terenie Nowej Marchii. W latach 1411-1414 miały miejsce akcje zbrojne przeprowadzane przez Polskę i Pomorzan w wyniku których ucierpiały tereny Wedlów z Recza i Steglitzów, w tym Szadzko⁵⁵. Wówczas w zamku, z Janekinem, mieszkał Erazm. W 1414 r. wraz z Zygfydem prowadzili oni wojnę rodową, z Wedlami, zamieszkującymi Mirosławiec, Tuczno i Wałcz. Doszło nawet do porwania Henninga von Wedel z Mirosławca przez Janekina. Wedlowie zrewanżowali się szadzkiemu rycerzom tym samym, porywając członka rodziny von Steglitz. Ostatecznie Wedlowie otrzymali okup i obietnicę uwolnienia krewnego⁵⁶. Niejaka Gertruda von Steglitz z Szadzka wyszła za Przybysława Vidente z Reska, których córkę Gertrudę pojął za żonę miał Claus von Borck⁵⁷.

Według powszechnej teorii zamek miał zostać zdobyty w 1445 r., przez Brandenburgię, czego miała dokonać dwutysięczna armia⁵⁸. Nie zgadza się z tą opinią E. Rymar, twierdząc, że chodzi tu o inny zamek w ziemi wkrzańskiej⁵⁹.

POD ZWIERZCHNICTWEM KSIĄŻĄT

W roku 1454 Nowa Marchia, spod władzy Zakonu Krzyżackiego, wróciła pod panowanie Brandenburgii. Powrót starego sąsiada nie wróżył niczego dobrego, o czym Pomorzanie mieli się dowiedzieć już wkrótce.

Zamek Szadzko od rodu von Steglitz przejęli książęta, w których imieniu zarządzali zarządcy (*Amtmann*). Początkowo zarządcami byli członkowie rodu von Borck: Berent (1473–1475) i Henryk z Łobza (d 1477), którzy swojemu władcy uiszczali roczną opłatę w postaci 600 grzywien⁶⁰.

Zgon ostatniego szczecińskiego Gryfity, Ottona III, w 1464 r. uaktywniał układ o podziale księstwa z 1295 r. Według niego dzielnice szczecińską przejąć mieli

⁵¹ *Repertorium Germanicum*, t. II, kol. 240, Berlin 1920; E. Rymar, *Rodowód książąt...*, op.cit., tam również patrz przyp. 52; W tym miejscu pragnę podziękować Profesorowi E. Rymarowi za pomoc i udostępnienie trudno dostępnych materiałów.

⁵² E. Rymar, *Rodowód książąt...*, op.cit., s. 324.

⁵³ CDB, seria A, XXIV, s. 117; Rep., Heft III, Landsberg 1895, nr 97–98, 100.

⁵⁴ G.J. Brzustowicz, *Rycerstwo ziemi choszczeńskiej...*, op.cit.

⁵⁵ Rep. Nr 285, 359; G.J. Brzustowicz, *Rycerstwo ziemi choszczeńskiej...*, s. 324–325; Tenże, *Recz nad Iną od lokacji do rozkwitu w XVII wieku, Recz–Choszczno* 2008, s. 81.

⁵⁶ G.J. Brzustowicz, *Recz nad Iną...*, op.cit.

⁵⁷ UBB, Bd. II, nr 137.

⁵⁸ F. Knack, *Die Burg Saatzig ...*, op.cit., s. 34; Z. Radacki, *Rodowód książąt...*, op.cit., s. 202; *Gmina Dobrzany*, Dobrzany 2001, s. 14.

⁵⁹ E. Rymar, *Szadzko*, [w:] *Katalog zabytków powiatu stargardzkiego*, red. M. Majewski, t. 2, Stargard 2010, s. 265, tam patrz przyp. 5.

⁶⁰ UBB, Bd. II, nr 204, 207, 210, 226.

pozostali Gryfici. Ale elektor brandenburski Fryderyk II, z dynastii Hohenzollernów miał inny pogląd na temat przyznania szczecińskiego spadku. Podpierał się układem z 1338 r. między Wittelsbachami, ówczesną dynastią margrabiów, a książętami z dzielnicy szczecińskiej. Według niego margrabiowie mieli przejąć księstwo w razie wymarcia Gryfitów–szczecinian⁶¹. Było to wynikiem prowadzenia sprzecznej polityki zagranicznej książąt w okresie rozbicia kraju na dzielnice. Z tego powodu odbyły się dwie wojny między Pomorzem, a Brandenburgią: 1464–1472 i 1478–1479.

W czasie działań militarnych drugiej wojny, doszło do oblężenia Szadzka. Wydarzenie to zostało dobrze poświadczane przez źródła. Po sukcesach pomorskich w pierwszej fazie wojny, elektor brandenburski Albrecht Achilles przejął inicjatywę. Wraz ze swoją dwunastotysięczną armią, 22 lipca ruszył na Pomorze. Zdobył Banie, oblegał Pyrzyce, spustoszył okolice Stargardu i dobra klasztoru w Kołbaczu, spalił Pełczyce, następnie zdobył zamek w Wapnicy i ruszył pod mury Szadzka⁶².

Oblężenie rozpoczęło się 17 sierpnia, w swoim pamiętniku opisał je Wilwold von Schaumburg, kondotier, który zaciągnął się do armii elektora⁶³. Zachowała się także instrukcja szturmowa na zamek⁶⁴, z której można określić przebieg i rozmiary oblężenia. Atakujący, jak wynika z wyżej wymienionego przekazu, mieli być uformowani w dwie, liczące po tysiąc żołnierzy, rotę. Szturm, jak pisze Wilwold: *poważną stał się sprawą, gdyż było w zamku wielu szlachetnych i dobrych towarzyszy, którzy mężny stawiali opór i strzelając oraz miotając, zadawali rany*⁶⁵.

Pod nieobecność Henryka von Borck, obroną twierdzy zajęli się jego bracia Maćko i Boranta⁶⁶.

Bitwa zakończyła się pomyślnie dla brandenburczyków. Wspomina o niej również nieznanym z imienia kronikarz opisujący całą kampanię Albrechta Achillesa⁶⁷. Do niewoli dostało się pięćdziesięciu rycerzy, ośmiu knechtów i dziesięciu chłopów⁶⁸. O stratach brandenburskich Anonim wspomina: *W szturmie tym padło czterech, a około trzydziestu odniosło w nim rany*⁶⁹.

Po zdobyciu zamek został obsadzony załogą brandenburską, ucierpiały również okoliczne miejscowości. Zajęte zostały Dobrzany⁷⁰, które nie posiadały murów obronnych i zdobycie ich nie stanowiło zbyt dużego wysiłku. Po wojnie Henryk von Borck oszacował swoje straty na tysiąc guldenów⁷¹.

Wojna zakończyła się 26 czerwca 1479 r. pokojem w Prenzlau. Wówczas to Bogusław X złożył hołd lenny. Przez działania militarne we władaniu elektora

⁶¹ E. Rymar, *Pomorze Zachodnie ...*, op.cit., s. 70–71; Idem, *Trzy relacje ...*, op.cit., s. 2.

⁶² Idem, *Pomorze Zachodnie ...* op.cit., s. 89–93.

⁶³ Dzieło to zostało wydane jako: *Die Geschichten und Taten Wilwolts von Schaumburg*, hrsg. A. von Keller, Stuttgart 1859; Fragmenty pamiętnika zostały opublikowane w języku polskim (w tłumaczeniu Krzysztofa Gołdy) w pracy E. Rymara, *Trzy relacje...*, op.cit.

⁶⁴ Została ona wydana w UBB, Bd II, nr 235, s. 214–218; w języku polskim również w pracy: E. Rymara, *Trzy relacje...*, op.cit.

⁶⁵ E. Rymar, *Trzy relacje...*, op.cit., s. 28–29.

⁶⁶ Idem, *Pomorze Zachodnie ...*, op.cit., s. 92.

⁶⁷ Źródło to zawarł w swojej pracy A. Weißthanner: *Die Kämpfe des Kurfürsten Albrecht Achilles gegen die Herzöge von Pommern 1478*, Forschungen f. Brandenburgische u. Preußische Geschichte 55, 1943, s. 375–380; W języku polskim także w: E. Rymar, *Trzy relacje...*, op.cit.

⁶⁸ F. Knack, *600 Jahre ...*, op.cit., s. 70–71; E. Rymar, *Pomorze Zachodnie ...*, op.cit., s. 93.

⁶⁹ E. Rymar, *Trzy relacje...*, op.cit., s. 28.

⁷⁰ Idem, *Pomorze Zachodnie ...*, op.cit., tam również patrz przyp. 135.

⁷¹ UBB, Bd. II, nr 561.

znalazło się czternaście miast i zamków pomorskich⁷². Z pewnością Szadzko, z powodu swojego strategicznego położenia i rozmiarów umocnień, zajmowało wśród tych obiektów jedno, z ważniejszych miejsc. Podczas rokowań zamek również miał swój epizod. Twierdza miała wrócić do Pomorza po uiszczeniu odszkodowania w wysokości 2600 guldenu oraz zwrocie Gardźca⁷³. Do realizacji doszło około 8 września⁷⁴, jednak tym razem Henryk otrzymał zamek na własność. Miał on zrekompensować Borkowi straty spowodowane udziałem w wojnie⁷⁵. Ostatecznie zostało to potwierdzone w 1481 r.⁷⁶, przekaz ten, jak wynika z dokumentu z 17 września 1484 r., miał obowiązywać do końca życia Henryka⁷⁷.

Zamek Szadzko odgrywał dużą rolę w systemie obronnym Pomorza w średniowieczu, na linii nowomarchijskiej. Obiekt został wzniesiony na dogodnym miejscu, przy granicy z groźnym sąsiadem. Przeprowadzane działania militarne na tym obszarze oraz nieprzeciętne rozmiary obiektu, doprowadziły do podniesienia jego rangi.

Wydarzenia z 2. połowy XV w. spowodowały rozbudowę zamku w kolejnym stuleciu. Po pożarze w 1588 r. obiekt przebudowano na rezydencję renesansową. Stan ten został uwieczniony przez Eilharda Lubinusa na mapie Pomorza Zachodniego z 1618 r. (ryc. 2). Warto wspomnieć, że zamek stał się też siedzibą domeny. W czasie wojny trzydziestoletniej (1618–1648) wchodził w skład szwedzkiego systemu arsenałów⁷⁸. Następnie zaczął popadać w ruinę. W wieku XVIII poczyniono kroki, by zamek odbudować, jednak przedsięwzięcie to okazało się zbyt kosztowne. W 1781 r. w wyniku pożaru bardzo ucierpiały Dobrzany, resztki zabudowy zamku posłużyły jako materiał na odbudowę miasteczka⁷⁹.

Zamek Szadzko odcisnął piętno na dziejach całego regionu. Ustawa wynikająca z reformy administracyjnej w Królestwie Pruskim rozpoczętej w 1815 r. przewidywała powstanie powiatu szadzkiego (*Kreis Saatzig*) z siedzibą landrata w Stargardzie, do czego ostatecznie doszło w 1818 r.⁸⁰ Nazwa ta została zaadoptowana od zamku Szadzko⁸¹.

⁷² E. Rymar, *Pomorze Zachodnie ...*, op.cit., s. 105.

⁷³ CDB, seria B, V, s. 300–302; CDB, seria C, II, s. 42; T. Kantzow, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. 2, tłumaczenie K. Gołda, przypisy i komentarze T. Białecki, E. Rymar, Szczecin 2005, s. 53.

⁷⁴ E. Rymar, *Pomorze Zachodnie ...*, op.cit., s. 107.

⁷⁵ UBB, Bd. II, nr 561.

⁷⁶ Ibidem, nr 303, 317.

⁷⁷ Ibidem, nr 327.

⁷⁸ G.J. Brzustowicz, *Szkoccy „Żołnierze Fortuny”*, Choszczno 2009, s. 98, tam patrz przyp. 268.

⁷⁹ Z. Radacki, *Średniowieczne zamki ...*, op.cit., s. 202, 205; A. Biranowska-Kurtz, *Odbudowa i przebudowa Dobrzan – dzieło Davida Gilly’ego*, „Ochrona Zabytków”, nr 4, 2006, s. 28.

⁸⁰ S. Salmonowicz, *Podział terytorialny i ustrój polityczny ziem pomorskich w latach 1815–1818*, [w:] *Historia Pomorza*, t. III, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1993, s. 92–93.

⁸¹ T. Białecki, *Ważniejsze zabytki ...*, op.cit., s. 143.

Zusammenfassung

Burg Szadzko (Saatzig) im Mittelalter

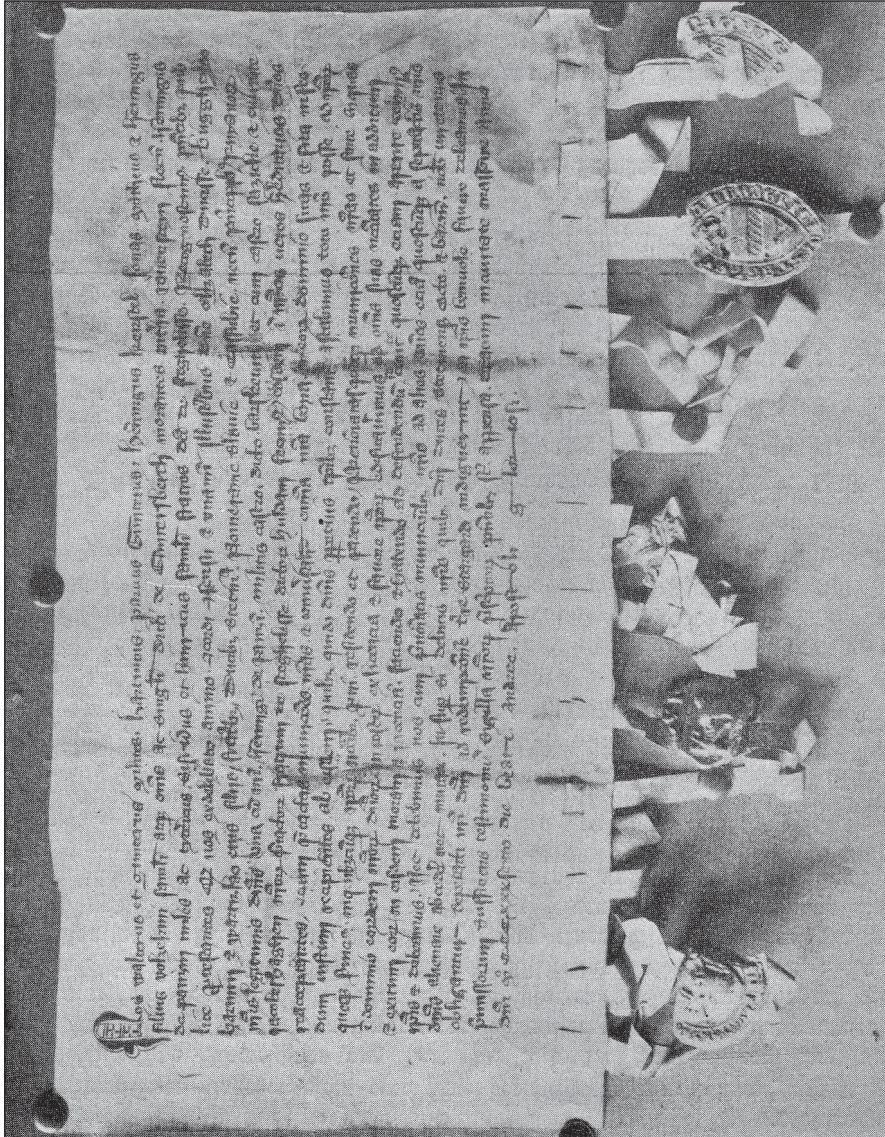
Quellenmaterial über Burg Szadzko (Saatzig) ist über verschiedene Publikationen verstreut. Vor dem Zweiten Weltkrieg befasste sich hauptsächlich Fritz Knack mit ihrer Geschichte. In der polnischen Literatur sind Informationen über dieses Objekt enzyklopädisch.

Burg Saatzig wurde in der ersten Hälfte des 14. Jh erbaut. Die erste Erwähnung stammt aus dem Jahr 1336, als die Ritter von Steglitz den pommerschen Herzögen den Lehnseid ablegten. Der Grund für den Festungsbau war die brandenburgische Bedrohung und die Entstehung von Neumark. Die Grenze zwischen Pommern und Brandenburg verlief ca. 7 km. vom Burg entfernt. Das mittelalterliche Erscheinungsbild der Burg ist schwer zu rekonstruieren.

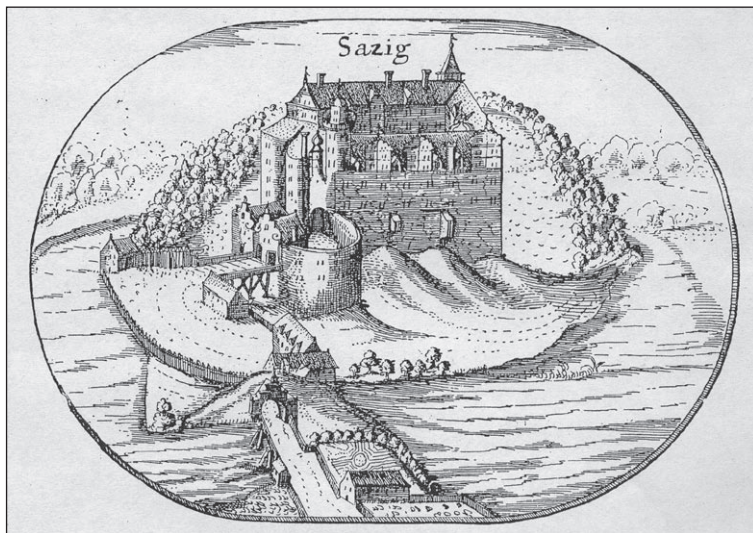
Im Mittelalter lag die Burg in verschiedenen Bezirken des Herzogtums Pommern: Wolgast (bis 1368), Stolp (bis 1402), Stargard (bis 1403), erneut Stolp (bis 1463), Stettin (bis 1478) und schließlich des vereinigten Herzogtums Pommern (mit kurzer Zeit der brandenburgischen Belagerung 1478–1481/4).

Die Mitglieder der Familie von Steglitz nahmen am politischen Leben teil und führten eine Politik, die mit den pommerschen Interessen nicht übereinstimmte. Die Burg der Familie von Steglitz wurde von den Herzögen übernommen und in ihren Namen von der Familie von Borck verwaltet

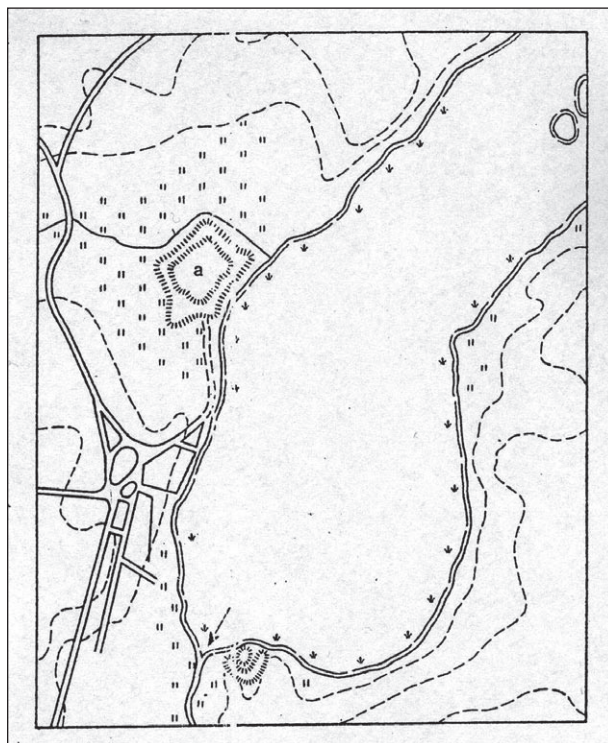
Während des zweiten Stettiner Erbfolgekrieges wurde die Burg belagert und eingenommen (17.08.1478) Nach der Bezahlung eines Betrages von 2600 Gulden kehrte sie zu Pommern zurück.

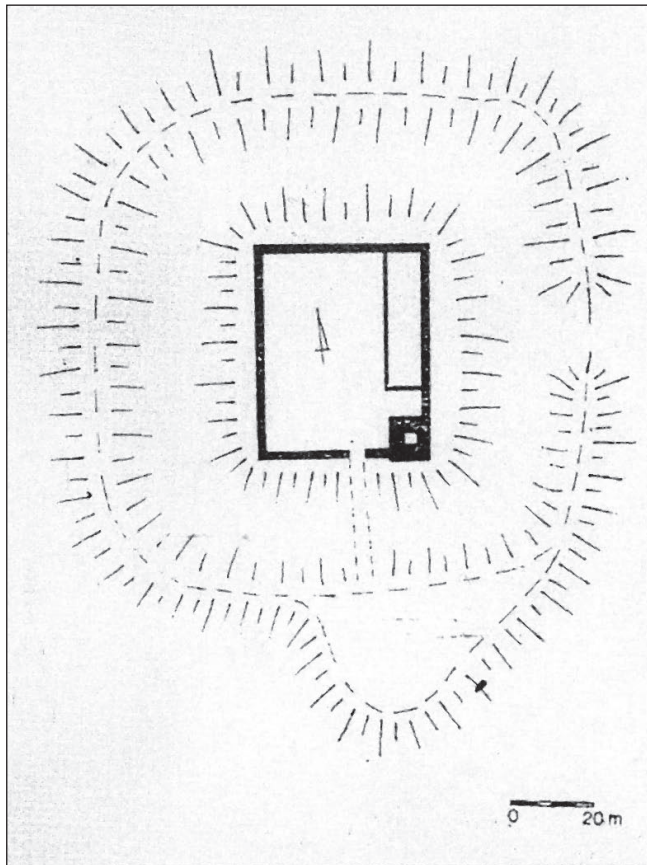
Ilustr. 1: Dokument z dnia 30 listopada 1336 r. spisany w mieście Maszewo, w którym rycerze z rodu von Steglitz składają przysięgę lenną książętom pomorskim (wg F. Knack, 600 Jahre Jacobshagen, zugleich ein geschichtlicher Beitrag zur Heimatkunde des Kreises Saatzig in Pommern. Festschrift 1336-1936, Jacobshagen 1936, s. 60).

Ilustr. 2: Wizerunek zamku Szadzko z 1617 r. umieszczony na mapie Księstwa Pomorskiego autorstwa Eilharda Lubinusa wydanej w 1618 r. (wg F. Knack, *Die Burg Saatzig, Jacobshagen und die pommerschen Koloniegriindungen Friedrichs des Großen Graebnitzfelde und Constantinopel. Ein Beitrage zur Heimatkunde und Jugendpflege*, Jacobshagen 1912, s. 17).

Ilustr. 3: Plan sytuacyjny zamku Szadzko (a – zamek) (wg Z. Radacki, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976, s. 203).

Ilustr. 4: Próba rekonstrukcji średniowiecznego stanu zamku Szadzko autorstwa Zbigniewa Radackiego (wg Z. Radacki, *Średniowieczne zamki...*, op. cit., s. 204.)